

מעכזים על מדרכות עין השופט

מסכת "העומר" של לאה ברגשטיין - ארכיון קיבוץ רמת יוחנן
"Ha'Omer" by Lea Bergstein. Kibbutz Ramat-Yohanan archives

מרעיונותיו של פון לאבאן, שעובדו למציאות הישראלית, נולדה המסכת. הריקודים השזורים במסכתות החג נועדו להירקד במופע המבויס של המסכת ויוצריהם ראו בהם ריקודים אמנותיים-טקסיים שהותאמו למבצעים חובבים ולא לריקודי עם. לפעמים נעשה ריקוד כזה פופולרי וחצה את הקווים - הוא הופקע על-ידי העם מן המסכת והבימה והפך לריקוד עם אמיתי.

אז התעורר הוויכוח האם חגים עממיים נועדו לצמוח באופן טבעי, או אולי אפשר לזרז את תהליך צמיחתם? והאם אנשי הקיבוצים או אמני המחול הם שאמורים ליצור אותם? שאלות אלה העסיקו את חלוצי המחול העממי בארץ-ישראל. היו שטענו, כי ריקוד עם לא יוצרים, שריקוד עם נוצר מאליו. הדים להתלבטויות בשאלות היכן תיווצר האמנות הישראלית המקורית ומי יעשה זאת ניתן למצוא בשורות הבאות שהם סיכום רעיונותיה של הכוריאוגרפית והרקדנית לאה ברגשטיין:

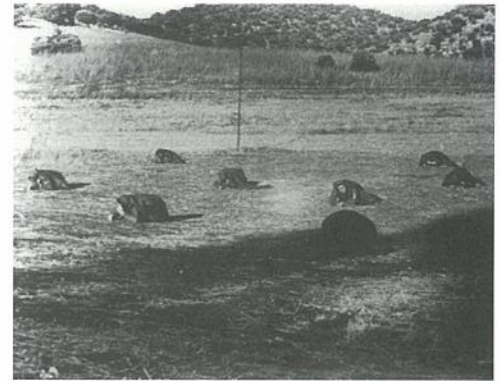
א. תרבות מקורית ישראלית יכולה לצמוח אך ורק במרחק ניכר מן הערים הגדולות.

ב. תרבות זו חייבת לצמוח באופן אורגני כדבר העולה מתוך חברה סגורה ומנותקת מכל השפעות.

ג. המקום המתאים ביותר לכך הוא הקיבוץ, בשל שורה של טעמים: הקיבוץ מקיים קשר אמיץ עם האדמה, והקשר עם האדמה הוא הקשר הנצחי שעומד בבסיס החגים בכל העמים ובכל הזמנים. לכן, החג בקיבוץ יצמח כשהוא מתבסס ישירות על קשר זה; הקיבוץ,

כל דבר הנושא עימו ריח של בית אבא. אפילו לגבי החגים היהודיים לא ידעו בדיוק, כיצד להתנהג - לקיים, או להתעלם? אופייני ליחס הוא הפתרון שמצאו: לקיים את החג - אבל להתייחס אליו בהיתול. מול האידיאולוגיה הנוקשה באו חיי היומיום ("הפעמון גובר על הפסנתר, העבודה גוברת על האמנות"). ואלה הביאו עימם צימאון למעט תרבות. את המסורתית דחו; ואילו תרבות מקורית טרם נוצרה; וכך, נוצר הפתח לכניסתה של התרבות הבינלאומית. מנגנים ושרים מיצירותיהם של באך, בטהובן, הנדל ואחרים, ורוקדים ריקודי-עם שנלמדו מעמי אירופה (הורה, צ'רקסיה, קרקוביאק ואחרים)¹.

היה כאן צירוף נדיר של ארץ קטנה ומבודדת, הכמהה למחול עממי מקורי ולהחייאת החגים החקלאיים העתיקים שיבטאו את תהליך ההתחדשות החלוצית בארץ ישראל, ושל אמני "מחול ההבעה" שהגיעו או למדו במרכז אירופה, ושהיה בכוחם לעשות זאת. כך הפכה ישראל בשנות ה-30 וה-40 למעבדה ניסיונית שלא היה לה אח ורע בעולם.

מחול המקוננות מתוך מסכת "יעל וסיסרה". קיבוץ שער העמקים. צילום: יוליאן פירסט.
Mourning Dance from "Yael and Sisra". Kibbutz Shaar HaAmakim. Photography: Julian First

מסכת "יעל וסיסרה" מאת ירדנה כהן, קיבוץ שער העמקים, צילום: יוליאן פירסט
"Yael and Sisra" by Yardena Cohen, Kibbutz Shaar HaAmakim. Photography: Julian First

א. מועד החג אינו מתקיים בתאריך שרירותי, אלא קשור עם המתרחש בעדר, כלומר עם סיום הגז.
ב. המחברים והמבצעים באים בעיקר מבין הרועים.
ג. מקום החג היה, לפחות בחלקו, ליד הדיר.³ ריקודי העם "רועה ורועה" ו"שישו שישו שמחו נא" היו במקורם ריקודי סולו של ברגשטיין למסכת זו.

לאה ברגשטיין עברה עם מקצת החברים, ביניהם מתתיהו שלם, לקיבוץ רמת יוחנן, ושם יצרה את חגיגות העומר, חגיגות ט"ו בשבט, חגיגות הכלולות ואחרות.

במסכת חג קציר העומר בנה שלם את הטקס על-פי העקרונות הבאים, שבהמשך הנחו את מרבית יוצרי המסכתות:

- א. הטקס ביסודו צריך להתנהל במסורת סדרי הטקס הקדום (כלומר שלב ראשון הוא המחקר ההיסטורי והפנייה לתנ"ך).
- ב. במקומות שבהם מצויות בידינו מילות הטקס הקדום, רצוי להשתמש בהן.
- ג. צריך להוסיף ולהרחיב את המקומות שעליהם אין הטקס הקדום מדבר (בעיקר, היציאה אל השדה, האביב, תודה וברכה).
- ד. המסורת הקדומה אינה מספרת לנו על הריקודים ועל השירים שבהם השתמשו. זהו, אם כן, המקום שבו אפשר ומותר לנו להוסיף על הישן.⁴

כתא סגור יחסית, ויכל לפתח את מקוריותו ולהתרחק מהשפעות חיצוניות; בקיבוץ יכולה לצמוח הפעילות התרבותית הטהורה, הרחוקה מכל חשבונות של כסף והצלחה קופתית; תרבות עממית ושושית אינה יכולה לקום על-ידי אמנים מקצועיים. רק אנשים היוצאים יומיום לעבודה, יידעו איך להתיך אותה לכלים אמנותיים.²

לעומת זאת, הכוריאוגרפית של ריקודי העם רבקה שטרמן, שלמדה בברלין אצל יוטה קלאמפט, ובארץ אצל גרטרוד קראוס, תהילה רסלר ופאולה פדאני, היתה בין אלה שייחסו חשיבות לשיתוף אמנים ביצירת מחול עם. אמנם לא נעלם מעיניה שרוב הרקדניות המקצועיות לא היו צבריות, שרובן היו עירוניות ולא בהכרח חשו את הציבור החי קרוב לאדמה ושהן נטו לחבר שפע של תנועות משתנות - אבל הצורך בשיתוף-פעולה היה חזק מן המגבלות האלה.

ללאה ברגשטיין, חברת קיבוץ בית אלפא ולימים חברת קיבוץ רמת יוחנן, זכות ראשונים ליצירת מסכת החג. לפני עלייתה לארץ, רקדה בגרמניה בלהקתה של ורה סקורונל וגם בתל אביב בקבוצתה של גרטרוד קראוס. ב-1931 יצרה עם המלחין מתתיהו שלם את "חג הגז" הראשון בארץ, בקיבוץ בית אלפא. לחג זה, שנוצר על-ידי חבורת רועי הצאן, היו כמה מאפיינים שהפכו למודל לחיקוי, ובהם:

ב-1937, נמצאו מים בקידוח בקיבוץ נען, ולרגל המאורע חיברה הרקדנית אלזה דובלון (לשעבר רקדנית בלהקתה של מרי ויגמן) עם המלחין יהודה שרת את הריקוד "מים מים". לימים הפך "מים מים" לריקוד-עם. דובלון סיפרה על החומרים התנועתיים ומבנה הריקוד: "הריקוד מתחיל בצעד 'שיכול חולף' לצד שמאל, שהרגשתי שהוא מבטא גלים של מים. החלק השני היה אמור לבטא את שאיבת המים או פריצתם מן הקרקע... הייתי צריכה לצרף צעדים פשוטים, כי המשתתפים לא היו רקדנים, אבל לא רציתי שירקדו רק הורה. רקדו את 'מים מים' מעגל בתוך מעגל, שלושה-ארבעה מעגלים, האחד בתוך השני"⁵.

היוצרת הבולטת ביותר ביצירת מסכתות החג היא הרקדנית, המורה והכוריאוגרפית החיפאית ירדנה כהן. כהן, בת לדור ששי בארץ, נסעה ללמוד את "מחול ההבעה" אצל תהילה רסלר וגרט פאלוקה בדרזדן. כשחזרה לארץ, הופיעה בערבי סולו ועיצבה בשנות ה-40 חגים ליישובים בהרי אפרים ובעמק יזרעאל. חגיגות אלה התפרסמו בכל הארץ והיו מקור להשראה ולחיקוי.

כהן ביקשה ליצור חג עממי, שימוזגו בו עבר והווה. "סיפורי התנ"ך עמדו כה חיים לנגד עיני. חייתי כולי באווירת חג מימי קדם... (..) ברור היה לי שראשית עלינו לחדש יסודות הטבועים בכל עם משחר התהוותו, והם מקורות המחול, הצליל, השיר והלבוש"⁶. על המקורות לחומרים התנועתיים היא כתבה במאמר שלה לקראתה הרצאה בנושא "חג עממי ומחול" (ללא תאריך): "די לנו להסתכל בעם השכן היונק ממקורות ארצנו זה מאות בשנים. להאזין לצלילי, לראות במחולותיו - ונוכחנו כי שלם הוא עם נוף הארץ. די לנו להסתכל בעדות המזרח, ששמן מעיד על מקור יניקתן, וראינו בריקודיהן מורה דרך אף לנו. לא נחקה, אך נלמד לשאוב מאותו המקור, מהארץ".

ירדנה כהן ביקשה לבטל את המחיצה בין החברים המופיעים לבין הקהל - בשיא החגיגה הצטרפו אל הרוקדים כל חברי הקיבוץ לדורותיהם.

לאה ברגשטיין. תהלוכת הקוצרים ממסכת ה"עומר".
"Harvesters' parade"

בחיפוש אחר מקורות לחומרים התנועתיים הגולמיים, פנתה ברגשטיין אל מחולות של תרבויות עתיקות, ורקדנית "מחול ההבעה" הושפעה מסגנון התנועה של איזדורה דאנקן ורודולף פון לאבאן. בראיון שקיימה איתי ב-1989, חודשים ספורים לפני מותה, סיפרה שהריקוד "פנה הגשם" מתבסס על הליכה בפרופיל בהשפעת דאנקן, ושכל ריקודי העומר בנויים על בסיס תנופת השמיניות בהשפעת פון לאבאן. בביצוע נכון, כל התנועות נבעו מאנרגיה שמקורה במרכז הגוף, ותנועות הרגליים והידיים היו מוצר לוואי למה שמקורו בטורסו.

מסכת "העומר" מאת לאה ברגשטיין
"HaOmer" by Lea Bergstein

לא מעט ריקודים מתוך המסכתות שיצרו ברגשטיין ושלם, כ"עוזי וזמרת יה" (1942), "לבשו עוז" (1942), "שיבולת בשדה" (1945) ו"הן ירונן" (1948) הפכו לנכסי צאן ברזל של המחול העממי הארצישראלי. הדבר לא היה לרוחה של ברגשטיין. בעיניה הם היו חלק בלתי נפרד של המסכת שלה. עד עצם היום הזה, במשך כמעט חצי יובל, חוזרים ומקיימים בקיבוץ רמת יוחנן את חגיגת העומר ואת חגיגת הביכורים. לפני מותה, הספיקה ברגשטיין לתעד בסרט את מכלול יצירתה, כשהיא מתוסכלת מן הרדיפה של הדור הצעיר אחר תרבויות מחול זרות.

שנה לאחר שיצרו ברגשטיין ושלם את המסכת הראשונה, נטלה הכוריאוגרפית התל אביבית יהודית אורנשטיין חלק באירוע חג הטנא שנערך בחיפה בבימויו של משה הלוי, מנהלו האמנותי של תיאטרון אהל. השנה היתה 1932. יותר מ-4,000 איש צפו בתהלוכה הענקית שהתנהלה ברחוב הרצל, ובה רוכבי אופנועים לצד נושאי לפידים. תלמידותיה של אורנשטיין, מלוות במשמר כבוד של אנשי הפועל, רקדו עם הבאת הביכורים ובידיהן ענפי דקלים. אורנשטיין המשיכה להעמיד מסכתות גם בשנות ה-40 ובתחילת שנות ה-50, בין השאר במעברות, בגבעת חיים, בעינות, בקבוצת שילר, בגבעת ברנר ובדפנה.

האירוע היה טוטלי, כלל את המרכיבים השונים המצויים במשק, תוך שימוש מירבי בטופוגרפיה ובהקשרים ההיסטוריים של המקום. החג נמשך לא פעם עד אור הבוקר, וסעודת החג עצמה נערכה בשדה ("השדה היה לשולחן שסביבו הסבו החברים כאיכרים על אדמתם").⁷

החג הראשון שעיצבה ירדנה כהן היה חג הביכורים של עין השופט. השנה היתה 1943. מספר אהרון זיו מעין השופט: "כל קיבוץ היה מנסה לעלות על משנהו. אז היתה גם תחרות החג הישראלי. מי שחשב שיקפיץ קפוץ וגמרנו, טעה טעות מרה. אחרי הפגישה הראשונה החליטה ירדנה, שמעכשיו תקדיש את הזמן לשחרור אגן הירכיים והכתפיים. אחרי שבועיים הכתף התחילה לצאת לה ממקומה וזוה מעצמה; אגן הירכיים הסתובב כפרטואו-מובילה. תפסתי עצמי מעכו על מדרכות עין השופט"⁸

כעבור שנה, ב-1944, עיצבה את חג הכרם, שחל ב"ט"ו באב. מכיוון שראתה את החייאת סיפורי העבר כחלק מן ההשתלבות בנוף, התבססה המסכת שיצרה על הסיפור המקראי על בנות שילה, שיצאו לחולל בכרמים ובני בנימין שצפו בהן וחספו אותן. כהן הושיבה באוהל מקהלה ששרה את הפרק המתאר את האירוע. את המוסיקה למסכת, שאותה הגדירה כפנטומימה ריקודית, הלחין יזהר ירון. בחג העשור של קיבוץ שער העמקים - היושב במקום שבו נפגשו בימים קדומים יעל, אשת חבר הקיני, דבורה הנביאה, ברק וסיסרא - התבססה המסכת שיצרה על הסיפור המקראי.

ב-1947 יצרה ירדנה כהן את חג המים בקיבוץ גניגר (את המוסיקה הלחין מ. פרנקל). הפעם, שאבה השראה מסיפורי התנ"ך הקשורים לחיפוש מים. כדי לבטא את השמחה הכרוכה במציאתם, הציבה באמצע השדה מכונית קידוח גדולה, מקושטת בירק. לאחר ברכת המים, פרץ מתוכה סילון מים עז, והחברים הקיפו אותה בריקודים.

יצירת נוספת חשובה של מסכתות היא שרה לוי-תנאי, מייסדת להקת ענבל, שאמנם לא למדה מחול אמנותי, אבל היא אמנית מחול גדולה. בקיבוץ רמת הכובש יצרה את "חג האביב" (1943), ושנה לאחר מכן את "שיר השירים", מסכת שמתוכה אומצו כריקודי עם בנוסח תימני המחולות "אל גינת האגוז" ו"אנה פנה דודך". בעקבותיה נולדו "מגילת רות" והמסכת "בראשית" במשמר השרון.

ב-1944 התקיים, ביוזמתה ובניצוחה של גורית קדמן, כנס דליה הראשון, שבו הוצג רפרטואר ריקודי העם הארצישראליים של אז. את הכנס פתח מחול "הלל", המתאר הבאת ביכורים בטנא מקש לבית המקדש והלקוח מחג הביכורים, שעיצבה שנה קודם לכן ירדנה כהן לקיבוץ עין השופט. גרטרוד קראוס יצרה לפסטיבל דליה את המחול "דווקא", למוסיקה משלה. שישית גברים אוהזי פגיונות רקדו אותו. בכנס הופיעה בשני ריקודים גם להקה תימנית בהדרכתם של השחקן סעדיה דמארי ושל רחל נדב, מי שהיתה סולנית בלהקתה של רנה ניקובה.

דמות נוספת היא טובה צימבל-נטע, שלמדה בילדותה אצל דניה לויין ורקדה בלהקת האופרה העממית של גרטרוד קראוס. בין השאר, יצרה את טקס חג "גילוי המים" בקיבוץ מענית (1943), חגיגת האסיף בקיבוץ עין שמר (1944), יובל הכ"ה למושב נהלל (1945), חג יובל ה-25 של קיבוץ גבע (1946), מסכת "בת-יפתח" בעצרת מחצית היובל של ישובי גוש הקישון (1951), בבימויו של במאי תיאטרון אהל משה הלוי.

בין אנשי המחול האמנותי, שהעמידו מסכתות שונות בשנות ה-40 וה-50, היו גם שושנה אורנשיין (בקיבוץ נגבה), אריה כלב, תלמידה של תהילה רסלר ורקדן בלהקתה של קראוס (בכפר הנוער שפיה, בין השנים 1943-50), גרטה סלוס - תלמידתה של מרי ויגמן, שיצרה חגים במוסד החינוכי הדסים, הכוריאוגרפית והרקדנית מירליה שרון, שיצרה את המסכת "ושמחת בחגיך" (בית חנוך 1955) ו"צבי על במותיך חללי" (בבית אלפא 1957).

בעוד שהצטרפות לחוגים לריקודי עם הלכה ונעשתה מקובלת, החלו מסכתות החג להיראות נאיביות בחברת שנות ה-60. "משקלם הסגולי של הקיבוץ ושל ההתיישבות החקלאית בחברה הישראלית יורד עם היחלשותם של הערכים הקולקטיביים (...) בפנייה אל הקהל הבורגני מתגבשות התעמולה והפרסומות למערך דימויים, היוצר גירסה מקומית של החלום האמריקאי (...) תל אביב, עיר תוססת וסואנת בעלת מקצבים משתנים ומירקם עירוני אופייני, נעשית סמל לתרבות דינמית מתפתחת זו ומעמידה את הפרט במרכז"⁹.

על רקע זה דעכה תופעה אמנותית-חברתית מן היפות שהיו בארץ. הקשר בין המחול האמנותי ובין ריקודי העם והמסכתות הלך וניתק כבר בסוף שנות ה-50. דור הרקדנים הצעירים, שספג את השפעת המחול המודרני הגרהאמי, דחה כמיקשה אחת את "מחול ההבעה" ולא גילה עניין בריקוד עם ועוד פחות ביצירת חגים. פסטיבל כרמיאל שייסד וניהל יונתן כרמון נועד, בין השאר, לגשר ולקבץ שוב תחת קורת גג אחת את המחול האמנותי והעממי.

היום, לאחר שנפילים במחול, שלהם סגדנו בשנות ה-60 וה-70, ירדו מגדולתם ואחרים קמו ונפלו גם הם, ולאחר העלייה והשקיעה של המחול הפוסט-מודרני, ופריצת תיאטרון התנועה של פינה באוש, שמקורותיו "במחול ההבעה", והלגיטימציה לתיאטרון טוטלי המשלב בתוכו תנועה, פנטומימה, מחול, טקסט, שירה, סרטים ושבירת המחיצה בין קהל לבמה, ובשעה שמופעים הוצאו מן האולמות אל גגות הבתים, הגנים הציבוריים והאנגרים - נראה שהתפיסה האמנותית של המסכת לא רק שאינה מיושנת, אלא אף הקדימה את זמנה.

ואשר לרגשנות ולהתלהבות שליוותה את יצירתה של המסכת, ברצוני לסיים בדברים שכתב מתתיהו שלם: "ההסתייגות בימינו לגבי הרגשנות, מן המפורסמות היא. ואולם אין בכוחה להכחיש את העובדות. הגשמת אידיאות מן ההכרח שיתלוו אליה חום נעורים ורומנטיקה בדרך העשייה (...) לא רומנטיקה לשמה, המפלגה אל ההזיה, הבורחת מן הקושי אל הדמיון, הרוצה להימלט אל האשליה, אך רבה ברכתה כשהיא צמודה למשימה היסטורית ואידיאית. החלוציות הישראלית יודעת לעורר מדי פעם רומנטיקה חדשה בהגשמת משימותיה הרבות, אשר בלעדי זיקה זאת היו ללא ריגוש והתעוררות"¹⁰.

1. יורם גורן, **שדות לבשו מחול**, קיבוץ רמת יוחנן, 1983. ע' 32.
2. שם ע' 49.
3. שם ע' 58.
4. שם ע' 63.
5. בראיון עם רות אשל, נובמבר 1987.
6. ירדנה כהן, **בתוף ובמחול**, ספרית פועלים, 1964, ע' 47.
7. שם ע' 58.
8. שם ע' 109.
9. בתיה דונר, **לחיות עם החלום**, דביר, 1989. ע' 187.
10. דויד זמיר, "הרועה העברי".